

overgegaan tot het oprichten van de eerste waterschappen. De voor de zandgebieden zo kenmerkende verschillen in hoogteligging maakten het ook hier erg lastig om te komen tot een aanvaardbare omslag van de waterschapslasten. Het adagium: belang, betaling, zegenschap werkt in de zandstreken heel anders uit dan in de klei- en veengebieden! De vrees voor hoge lasten en de tegengestelde belangen van grondeigenaren, schippers en molenaars leverden menig waterschap in dit gebied moeilijke beginjaren op. Uitvoerig wordt beschreven welke verbeteringswerken naderhand zijn uitgevoerd om de periodieke wateroverlast in dit gebied beter te kunnen beheersen.

De laatste drie hoofdstukken van het boek behandelen de verschillende reorganisaties van het Oostgelderse waterschapsbestel na 1960, de strijd tegen het water in de periode 1955-1995 en de verbreding van de taakstelling van de waterschappen in dit gebied vanaf 1970. Ook de tekst van deze hoofdstukken is voor een belangrijk deel gebaseerd op primaire bronnen. De verschillende thema's worden goed beschreven, maar zijn vooral van regionaal belang. Het boek als geheel mag gelden als een aanwinst voor de waterstaatsliteratuur: een gedegen en goed onderbouwde studie van de waterstaatkundige verhoudingen in een tot nu toe matig tot slecht gekend gebied. Verschillende van de behandelde thema's zijn onmiskenbaar van boven-regionaal belang.

G. J. Borger

MIDDELEEUWEN

G. Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het Liber Traditionum Antiquus van de Gentse Sint-Pietersabdij* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren CLXIV; Brussel: Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Paleis der academiën, 1998, 284 blz., ISBN 90 6569 679 2).

De hier voorliggende studie is de uitgave van de doctoraatsverhandeling van de auteur uit 1993 aan de Universiteit van Gent. Het boek bevat een uitputtende behandeling van slechts één bron, namelijk het uit het midden van de tiende eeuw daterende deel van het zogenaamde *Liber Traditionum* van de Gentse Sint-Pietersabdij, door de auteur van het epitheton *Antiquus* voorzien ter onderscheiding van het latere deel uit de elfde eeuw (in het boek en ook hier verder *LTA*). Het *LTA* is in de historiografie niet onbesproken gebleven, en dat is ook goed voorstelbaar gezien de grote rijkdom aan historische, naamkundige en taalkundige gegevens uit een periode die geen overdaad aan bronnenmateriaal oplevert. Maar ondanks alle detailstudies ontbrak een totaalbeeld van dit belangwekkende geschrift, en in die leemte heeft Declercq thans op voortreffelijke wijze voorzien.

Na de behandeling van het handschrift zelf beschrijft de auteur in het tweede hoofdstuk de structuur van het *LTA*. De op zich weinig heldere indeling van het handschrift brengt Declercq ertoe op inhoudelijke gronden een driedeling te maken. Het eerste deel vormt de verhalende inleiding, de zogenaamde *Ratiofundationis*. Eerdere onderzoekers waren de mening toegedaan dat het elfde-eeuwse afschrift in het *Liber Traditionum* van de abdij een betrouwbare kopie gaf van het *LTA* dat deels verloren was gegaan. Declercq maakt duidelijk dat dit op een aantal essentiële punten niet het geval is.

Het tweede hoofdbestanddeel wordt gevormd door afschriften van het immuniteitsprivilege van Lodewijk de Vrome voor de abdij uit 815 en een oorkonde betreffende de instelling van het conventsgoed door abt Einhard (816-830). De daaropvolgende polyptiek is een opsomming van inkomsten uit precaria-goederen, voor een belangrijk deel gebaseerd op een oudere optekening uit de Karolingische tijd.

Het derde hoofdbestanddeel bestaat uit notities betreffende bezittingen en vrijgewijden die tot het conventsgoed zouden behoren. Het gaat hier om een gemanipuleerde en aangevulde opsomming van de goederen die in oorsprong juist aan de abt van Sint-Pieters toekwamen en waaraan ook enige bezittingen van de Sint-Baafsabdij zijn toegevoegd. Een apart hoofdstuk is vervolgens gewijd aan de datering van de schenkingsoorkonde van graaf Arnulf I uit 941 of 946, welke oorkonde altijd in directe relatie met het *LTA* is gebracht. De langdurige discussie hierover wordt door de auteur nu definitief beslecht ten gunste van het jaar 941.

Door een analyse van inhoud, structuur, taalgebruik, wijze van dateren en overeenkomsten met andere geschriften weet Declercq het ontstaan van het *LTA* in beeld te brengen. Hij laat zien hoe de samensteller te werk ging, welke delen hij uit oudere bronnen overnam, hoe hij deze teksten manipuleerde, wat hij eraan toevoegde, en welk doel hij daarbij voor ogen had. Hij lardeert daarbij zijn betoog met het vele dat eerdere auteurs hierover te berde hebben gebracht. De vroegere opvatting dat het *LTA* een inderhaast geschreven document was ter voorbereiding van de uitvaardiging van de oorkonde van graaf Arnulf uit 941 houdt geen stand. In de plaats hiervan brengt Declercq een andere visie op het ontstaan van het *LTA*. Het doel hiervan was enerzijds graaf Arnulf te bewegen meer goederen aan het convent te restitueren en anderzijds het herstel van de concurrerende Sint-Baafsabdij te verhinderen. De samensteller van het *LTA* eigent zich niet alleen een deel van de stichtingstraditie van Sint-Baafs toe, maar poogt ook een deel van het goederenbezit van die abdij te usurperen. Het *LTA* moet dan ook vóór het herstel van de Sint-Baafsabdij in 946 zijn ontstaan. De *terminus post quem* is de overbrenging in 944 van enige relieken van de abdij Fontenelles naar Sint-Pieter, aangezien het *LTA* ontleningen bevat aan de daarbij behorende hagiografische traditie.

Declercq heeft een boeiend, maar geen gemakkelijk boek geschreven. Dat is ook niet mogelijk bij zulke weerbarstige materie. Het weinige bronnenmateriaal en de onduidelijkheid en de onderlinge tegenspraak van de wel voorhanden gegevens dwingen de auteur tot ingewikkelde redeneringen en ingenieuze reconstructies. Vaak zijn deze dwingend en leveren nieuwe inzichten op, soms is de voorgestelde gang van zaken de meest aannemelijke.

De integrale behandeling van deze bron dwingt de auteur steeds te verwijzen naar argumenten die reeds naar voren zijn gebracht of die later zullen volgen. Een dergelijke werkwijze is, dunkt me, onvermijdelijk, en ik vind dat Declercq een goed evenwicht heeft gevonden tussen alleen maar verwijzen naar andere pagina's in zijn werk en het in extenso herhalen van reeds eerder geventileerde meningen of later te poneren stellingen. Op één punt ontbreekt dat evenwicht enigszins, namelijk ten aanzien van de bron van de notities betreffende de bezittingen en de vrijgewijden. Pas geheel aan het einde van het hoofdstuk (180 vlg.) blijkt dat de notities voor een deel zijn overgenomen uit een oudere compilatie. De auteur erkent op dit punt eerder andere gedachten te hebben gekoesterd. Het lijkt er op of hij steeds is blijven twifelen aan zijn ideeën betreffende die oudere optekening waarvan hij het bestaan afwisselend hypothetisch en zeker acht. Mogelijk heeft die twijfel hem verhinderd zijn visie die ik overigens wel overtuigend acht, al in een vroeger stadium te verwoorden.

Om meer duidelijkheid te verkrijgen in de betrouwbaarheid van de dateringen in het *LTA* last Declercq een uitgebreid betoog in over de dateringen in de elfde-eeuwse *Annales Blandiniensis* die deels dezelfde schenkingen omvatten als het *LTA*. Dit onderdeel over deze *Annales* beslaat bijna zo'n veertig pagina's tekst, en vormt een bijna op zichzelf staand betoog. Deze verhandeling

is alleszins de moeite waard, want Declercq komt op vele punten met nieuwe en waardevolle inzichten. De conclusies ten aanzien van het *LTA* zijn echter marginaal, aangezien er geen eenduidig oordeel valt te vellen. Binnen de bestudering van het *LTA* is het betoog over de *Annales* een excurs. Het had de helderheid van dit fraaie boek ten goede gekomen als dit onderdeel ook zodanig was behandeld.

Eef Dijkhof

K. Heidecker, ed., *Charters and the use of the written word in medieval society* (Utrecht studies in medieval literacy V; Turnhout: Brepols, 2000, xi + 253 blz., €55,-, ISBN 2 503 50771 9).

Deze bundel vormt de neerslag van een Utrechts colloquium en van een drietal Leeds-sessies georganiseerd in 1999 binnen het kader van het 'Utrechtse pionier project verschriftelijking'. Centraal staat de studie van diplomatische bronnen in ruime zin: oorkonden, *cartularia* en *libri traditionum* alsook andere bronnen met een juridisch-diplomatisch karakter komen in de dertien bijdragen uitgebreid aan bod. De vraagstelling hierbij is niet deze van de klassieke diplomatiek, maar situeert zich in het recente onderzoek naar *literacy* (een begrip waarvoor geen correcte Nederlandse vertaling bestaat) en communicatie in de middeleeuwse samenleving. De bronnen worden als dusdanig niet enkel bestudeerd 'omwille van zichzelf', maar vooral omwille van de informatie die ze (kunnen) bieden over de middeleeuwse geletterde cultuur, over de rol en functies van het schrift of over de betekenis en impact van de verschillende vormen van communicatie (4). Dergelijke vragen vormen dan ook het raamwerk van de verschillende bijdragen in deze bundel, die naargelang hun inhoud bij elkaar werden geplaatst in vier delen.

In het eerste, meest gediversifieerde deel wordt aandacht besteed aan de handschriftelijke context van de bronnen. Uiteenlopende thema's zoals de historiek van de diplomatiek, de invloed en functies van oorkonden in de Karolingische periode, de wisselwerking tussen het geschreven en gesproken woord in de gerechtshoven en de sociale kaders van opdrachtgevers en scribenten in middeleeuws Engeland komen hierbij aan bod. De bijdragen in het tweede deel werken verder op de stellingen van Michael Clanchy (*From memory to written record*), maar gaan er tegelijkertijd ook gedeeltelijk tegen in, en dit aan de hand van een viertal *case-studies* die zich richten op de meer perifere gebieden van de westerse middeleeuwse samenleving in de elfde-veertiende eeuw. Er wordt aangetoond dat niet alleen de ontwikkeling van een hecht bureaucratisch apparaat belangrijk was voor de verspreiding van de (leken)geletterdheid vanaf de elfde eeuw (Clanchy). Andere aspecten hebben een soms prioritaire rol gespeeld, zoals het intellectueel klimaat binnen welbepaalde geestelijke orden of de administratieve processen in de zich volop ontwikkelende steden. De auteurs uit het derde deel richten zich op de organisatie van het 'archivalisch geheugen' in de negende-dertiende eeuw, en hier staan vooral de *cartularia* en de zogenaamde *libri traditionum* centraal. Kwantitatieve alsook kwalitatieve aspecten aangaande de productie en vooral de conservering van oorkonden in originele en/of gekopieerde vorm (*cartularia*, *libri traditionum*) komen uitgebreid aan bod. De achterliggende vragen hierbij zijn waarom precies de ons voorliggende documenten in hun specifieke vorm — al dan niet bewust gewijzigd — werden bewaard, en welke de functies en strategieën waren van een dergelijke 'conserveringspolitiek'. Uit de bijdragen van het vierde deel tenslotte blijkt dat onze klassieke denkbeelden met betrekking tot schriftgebruik en oraliteit in de Middeleeuwen mogelijk op foutieve interpretaties berusten. F.-J. Arlinghaus toont aan de hand van documenten gebruikt in Italiaanse rechtbanken aan dat in tegenstelling tot wat meestal wordt aanvaard,